

İHRACATIMIZDAKİ TIKANIKLIK

Ord. Prof. Ümer Celâl SABC

I — Çeşitli yayınlarda, bu arada Cumhuriyetin 50 inci yıldönümü münasebetiyle çıkan etüd ve makalelerse belirtildiği gibi, Türkiye ekonomisi, 1920'lerden bu yana, bazı duraklama ve gerilemeler kaydetmekle beraber, ortalama olarak hızlı bir gelişme göstermiştir. İkinci Dünya Savaşından evvel ait millî gelir rakamları, yeni istatistiklerin temel yılını teşkil eden 1968 deki fiyatlarla ifade edilmek ve tertip tarzlarında bazı ayarlamalar yapılmak suretiyle, sonrakilerle karşılaştırılabilir hale getirildiğinde, 1925 ile 1975 arasındaki 50 yılda toplam reel GSMH nin 12.3 katına çıktığı, bireysel refah düzeyinin bir göstergesi olan adam başına reel GSMH nin ise —arada nüfus sayısı 3.1 mislini bulmuş olduğundan— 4 katına yükseldiği anlaşılmaktadır¹. Bu rakamlara göre reel toplam GSMH nin yıllık ortalama büyüme hızı, 50 senelik bir dönem için çok yüksek sayılması gereken % 5.1 düzeyinde görünmektedir. 1920'lerden beri ne kadar büyük bir mesafe aşılmış olduğu esasen ilk bakışta belli olmaktadır. Şekerini, ununu, pamuklu dokumalarını ithal zorunda olan ve İstanbul'dan Erzurum'a —o da kısm olmak şartıyla— ancak 10 günde gidilebildiği 1920'lerin Türkiye'si artık tarihe karışmıştır. Nüfus içinde 1927 de topu tüfeği 1.1. mil-

- 1) Erdoğan Öztün'ün, henüz yayınlanmamış olan bir çalışmasında eski yılların 1948 fiyatlarıyla ifade edilmiş olan millî gelirini 1968 fiyatlarına çevirmek suretiyle elde ettiği rakamlardan hesaplanmıştır. Sonuçların takribî (yaklaşık) olduğu açıktır. Esasen tüketim âdetleri ve çeşitli mal ve hizmetlerin insanlar için önemi zamanla değiştiğinden, birbirinden uzak yıllara ilişkin millî gelir istatistiklerinin mukayesesinde ihtiyatlı olmak gerekir.

yondan² ibaret olan okur yazarların sayısı 1975 de 20.8 milyona varmıştı.

Öte yandan Türkiye bugün pek ağır bir iktisadî bunalım içinde bulunmaktadır. Bir kaç yıldan beri memlekette şiddetli bir enflasyon hüküm sürmektedir. Artan hayat pahalılığı toplumda türlü sosyal adaletsizlikler doğurmuş, özellikle orta sınıf hemen hemen yıkılmıştır. Dış borçlar çığ gibi büyümüş, döviz sıkıntısının yarattığı ithal güçlükleri dolayısıyla sanayi kapasitesinin büyük bir kısmı âtil kalmış, yatırımlar gerilemiş ve işsizlik yüksek bir düzeye çıkmıştır. Bazı malların yokluğu da, son zamanlarda hafiflemiş olmakla beraber, devam etmektedir. Dünyada Türklere özgü bir keyif maddesi sayılan ve eski bir deyimle göre bir fincanından 40 yıllık hak doğan kahve 1-2 yıldır piyasada yoktur. Ayrıca bazı özgürlükleri sınırlamak gerekmiş, dış seyahatler kısıtlanmıştır. Bunalımın sonu da pek görünmemektedir. Tahminlere göre daha 4-5 yıl sürecektir.

Petrol fiyatlarının artışı bu bunalımda şüphesiz önemli bir rol oynamıştır. Petrol üreticilerinin fiyatlarını durmadan yükselterek tüketici ülkeleri gittikçe ağırlaşan bir haraca bağlamaları, bu ülkelerin hepsini ciddi sıkıntılara sokmuş, iktisadî gelişmelerini durdurmuş ve gelecek hakkında her yerde kaygı uyandırmıştır. Ancak bunalım pek az memlekette Türkiye'deki kadar şiddetlidir. Yıllık enflasyon oranı ileri sanayi ülkelerinde genellikle % 10-20 den ibaret kılırken Türkiye'de 1978 de % 81, 1978 ve 1979 un Haziran ayları arasında hatta % 109'u bulmuştur. Oranın bizdeki düzeye ulaştığı, hatta bu düzeyi aştığı (İsrail ve Brezilya gibi) ülkeler varsa da bunların sayısı azdır. Bu duruma göre Cumhuriyet döneminde kaydettiğimiz gelişmenin, halkın refah düzeyini sezilir surette arttırmış olmasına rağmen tam dengeli olmamış olduğuna, bazı sağlıksız yanlarının da bulunduğuna hüküm edilebilir. Gelişme sürecinde aksamalara meydan veren ve bu sürecin kendi kendini besleyerek devam etmesini ("self sustaining" olmasını) engelleyen dengesizliklerin başlıca da açığıdır: İhracat yeterince artmamış, üretime ve hele ithalâta nazaran belirgin surette geri kalmıştır. Netekim pet-

2) Arab harfleri ile okuma bilenler.

rol tüketicisi çeşitli ülkelerin petrol bunalımından Türkiye'den daha az zarar görmüş olmalarının başlıca nedeni, ihracat kapasitelerinin Türkiye'ninkine üstün olmasıdır. Gerçekten petrol üreticileri bu yakıt fiyatının yükselmesi sonucunda elde ettikleri muazzam döviz fonlarının büyük bir kısmını munzam ithalât —bu arada silâh ithalâtı— ve yabancılara inşaat gibi hizmetler yaptırmak için kullanmakta, böylece söz konusu fonların çoğu yeniden devreye girmekte (recycling) ve petrol üreticilerine görünür veya görünmez ihracatını arttırabilen tüketici memleketler, petrolün pahalılaşmasından doğan zararlarını, büyük ölçüde karşılayabilmektedirler.

Değerli arkadaşımız Orhan Tuna'ya ithaf edilen bu yazıda, ihracatımızın yeterince artmaması nedenleri ve artması şartlarını kısaca gözden geçirilmektedir .

II — İthalat ve ihracatımızın, 1920'lerden bu yana, seçilmiş yıllardaki TL. olarak değeri ile ihracatın ithalâta ve her birinin GSMH ye oranı ekteki tabloda gösterilmiştir. Tesadüfi inip çıkmaların etkisini azçok giderebilmek için rakamlar —son yıllara ilişkin olanlar hariç—, hizalarında yazılı 3 yılın ortalaması olarak verilmiştir. Türk lirasının değeri 1920'lerden beri çok büyük değişimlere uğradığından tablonun 1-3 üncü sütunlarındaki mutlak rakam'ar yorumlanmaya ve hüküm çıkarılmasına elverişli değildir. Öte yandan ihracatın ithalâta ve ikisinin GSMH ye oranı (sütun 4-6) gelişmeleri ana çizgileri ile ifade edebilmektedir. İthalâtı GSMH nin yüzdesi olarak gösteren rakamlar (sütun 5) incelenecek olursa, bu yüzdenin yirmili yıllarda 10 un üstünde bulunurken, hatta 1924-26 da 15.3'e varırken, sonraları, Türkiye'nin sanayileşmesi, dünya iktisadî bunalımı, İkinci Dünya Savaşının yarattığı ithalât güçlükleri dolayısıyla, çok gerilediği, fakat ardınca bir miktar yükselip 60'lı yıllarda 6-7 düzeyinde seyrettiği, 70'li yıllarda ise artışının şiddetlendiği ve oranın 1974-76 da % 12.1'e ulaştığı görülür. Buna karşılık ihracatımızın GSMH ye oranında (sütun 6) sadece belirli alt dönemlerde kesintiye uğrayan bir gerileme eğilimi olduğu söylenebilir. Bu oran 1924-26 da % 12.3 iken daha sonra —tarım ürünleri fiyatlarında büyük bir artışa yol açan İkinci Dünya ve Kore Savaşları dışında— genellikle % 4.5 dolaylarında seyir etmiş, 70'li yıllarda daha da azalmış, 1974 - 1976 da hatta % 3.6 ya düşmüştür.

Türkiye'nin dünya ihracatındaki payı da gerilemiş, 1950 de % 0.47 den 1970 de % 0.21'e inmiştir². Bu gelişmelerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri ihracatın ithalâta oranını gösteren sütun 4 de belli olmaktadır. 1920'lerde ihracatımız ithalâtın yaklaşık % 80 ini karşılıyordu. 1934-36 da ithalâtın hükümetce şiddetle kısıtlanması, ve daha sonra Dünya Savaşının meydan verdiği fiyat artışları dolayısıyla oran % 100'ü aşmış, ancak ardınca gerilemeye başlayarak 1920'lerdeki düzeyin altına inmiş, 1974-76 da % 35.3, 1977 de hatta % 30'a düşmüştür. Şüphesiz son zamanlarda Türkiye'ye akmaya başlayan işi gelirleri açığı bir kısmını karşılamaktadır.

İhracatın ithalâta nazaran geri kalışında fiyat ve miktar değişimleri ne derece etkili olmuştur? Elde mevcut dış ticaret indeksleri 1963 den başladığından bu soruyu ancak o yıldan sonrası için cevaplandırmak mümkündür. Aşağıdaki tabloda ihracat ve ithalât miktar ve fiyatlarının 1963 - 1974 döneminde ne surette geliştiği gösterilmiştir :

	İhracat (a)			İthalât (a)		
	Değer	Miktar	Fiyat	Değer	Miktar	Fiyat
1963	70.5	70.0	104.7	100.0	89.7	97.4
1974	450.9	115.4	319.2	841.4	193.1	856.2
1974-1963	6.39	1.65	3.05	8.41	2.14	3.66

(a) Miktar ve fiyat indeksleri Laspeyres indeksleridir.

Kaynak : Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği, Dış Ticaret İndeksleri, 1963 - 1975/I-III.

Şu halde söz konusu yıllarda ihracatta hem miktarlar, hem de fiyatlar ithalâta nazaran daha yavaş yükselmiştir. Fiyatlar dünya piyasasında olduğundan değişimleri üzerinde Türkiye'nin etkili olması mümkün değildir. Ancak ihracat artışı miktarca da ithalât artışının gerisinde kalmış, 1973-74 de ithalât miktarları 2.14 misline çıktığı halde ihracat miktarları yalnız 1.65 katına yüksel-

2) Anne O. Krueger, Foreign Trade Regimes and Economic Development : Turkey, New York 1974, s. 180.

bilmıştır. Bu, ihracatı geliştirmek hususunda pek başarılı olmamış olduğumuzun diğer bir işaretidir.

III — İhracatımızın geri kalması nedenleri arasında ilkin hükümetce kabul edilmiş olan sanayileşme stratejisini saymak gerekir. Türkiye'de sanayileşme evvelce büyük miktarda ithali lâzım gelen dokuma, şeker gibi mamûl tüketim maddelerini dahilinde üretmek (ithal ikamesi) hedefine yönelmişti. Bu sanayiî ana ham maddelerinin memlekette bulunup bulunmadığı noktasına da tali bir önem verilmiş ve yabancı ham maddeler işleyen sun'î ipek, kamgarn, kauçuk, kâğıt sanayii gibi endüstriler kurmaktan geri kalınmamıştır. Nitekim enerji üretiminde de Türkiye'de yeterince üretilmeyen ve vaktiyle bu güne nazaran pek ucuz olan petrole gittikçe daha geniş bir yer verilmiştir. Ayrıca sınaî maddeler ihracatı genellikle ön görülmemiş, bilhassa dış piyasalar için çalışacak fabrikalar şöyle dursun, yerli hem maddeleri işleyerek imalâtının ülke ihtiyacını aşkın kısmını ihraç edecek sanayie bile iltifat edilmemiş, kapasiteler prensip olarak, iç talebi aşmayacak surette ayarlanmıştır. Kurulan tüketim malları sanayiînin kullanacağı ara malları ve makineleri yurtda imal hususunda da sınırlı adımlar atılabilmiş, he'le bir makine sanayiînin meydana getirilmesi yolunda son yıllara kadar sezilir bir ilerleme kaydedilememiştir. Bunun başlıca nedenleri, makine ve bir çok ara malları sanayiinde teknolojinin çapraşık olması, imalâtın genellikle büyük sermayeleri gerektirmesi, pek çeşitli olan bu mallar için iç pazarın rasyonel büyüklükte işletmeler kurulmasına yetecek derecede geniş olmaması, ihracatın ise göze alınmamasıdır.

Bu stratejinin sonucu şöyle tecelli etmiştir: Mamûl tüketim maddeleri ithalâtı fiilen durmuş, fakat sanayi esas itibariyle bir "montaj sanayii" niteliğini taşıdığından büyük çapta ham madde, ara malları ve makine ithaline ihtiyaç doğmuştur. Örneğin 1975 yılı toplam ithalâtının yalnız % 4'ü tüketim malı niteliğinde idi ve bunlar arasında kahve gibi sınaî olmayan tüketim malları da vardı. Buna karşılık yatırım maddeleri ile ara malların toplamdaki payı sırasıyla % 42 ve % 54'e varıyordu⁴.

4) Sanayileşme hususunda kabul edilebilecek olan diğer stratejiler ve bunların muhtemel etki ve sonuçları hakkında bakınız: **Anne O. Krueger**, a.g.k., s. 249 ve d.

IV — Türk ekonomisindeki bazı gelişmeler de son iki grup mala olan ihtiyacı gittikçe kabartmıştır. Gerek milli gelirin yükselmesi, gerekse ücret artışları ve tarımsal ürün fiyatlarının desteklenmesi sonucunda gelir dağılımında meydana gelen değişmeler, 60'lı yılların sonlarında başlayarak zamanla şiddetlenen enflasyonla birleşerek, iç talebi ve tüketimi kamçulamıştır. Örneğin buzdolabı, televizyon cihazı, hatta otomobil gibi dayanıklı tüketim malları, bizden daha ileri bir gelişme safhasında bulunan çeşitli sosyalist memleketlerde hâlâ halkça güçlük ve yıllarca beklendikten sonra tedarik edilebilirken Türkiye'de hızla yayılmış ve ülke, iktisadî evriminin çok erken bir safhasında, bir tüketim topluluğu niteliğini kazanmaya başlamıştır. Talebin bu artışı, kısıtlanmış, hatta kısmen yasaklanmış olan tüketim malları ithalâtını etkileyememiş ise de ara malları ve makine ithalâtını büyük boyutlara çıkarmıştır. Örneğin 1977 de toplam ihracatımız 1.75 milyar dolardan ibaret iken, sadece ham madde olarak 3.36 milyar dolarlık ithalât yapılmıştır. İhraç edilmekte olan çeşitli Türk mallarının memlekette kullanılan kısmı da ihraç edilebilecek kısmı aleyhine büyümüştür. "Geleneksel tarım ürünleri ihracatında miktar olarak müşahede edilen önemli gerilemeler"⁵ bununla ilgili olsa gerekir.

V — İthalât gittikçe artarken ihracatın duraklamasında diğer bazı faktörler de rol oynamıştır.

a — Türkiye'de resmî döviz fiyatları daima yabancı paraların satın alma güçlerine uygun düzeyin ve serbest piyasalardaki değerlerinin altında tespit edilmiştir. Bu durum Merkez Bankasından alınan ucuz dövizlerle dışarıdan girdi ithal edip bunlardan imal edilmiş mamûlleri iç piyasada satmayı teşvik etmiş, ihracatı ise, çekiciliğini azaltarak, frenlemiştir. Netekim, ithalâtın kârlılığı dolayısıyla ithalât permileri başlı başına bir değer kazanmış, prim yapmış ve alışverişlere konu olmuştur⁶. Dünya Bankasının Türkiye ekonomisi hakkındaki bir etüdünde⁷ ve diğer bazı eserlerde⁸ belirtil-

5) Halûk Cillov, Milliyet Gazetesi, 24.12.1980.

6) Tamamlayıcı bilgiler için bakınız: Anne O. Krueger, a.g.k., s. 153

7) BRD, Turkey, Prospects and Problems of an Expanding, Economy, Washington D.C. 1973.

8) Anne Krueger, a.g.k.

diği gibi, bu, tacir ve fabrikatörlerimizde ihrac eğiliminin zayıf kalmasına yol açan önemli bir neden teşkil etmiştir.

b — Kaldı ki, mamüllerimizin maliyetini yükselterek dış piyasalarda rekabet güçlerini azaltan etkenler de vardı. Emeğin Türkiye'de diğer bir çok ülkelerden daha ucuz olması avantajı, ücretlerdeki artışlar dolayısıyla gittikçe azalırken çeşitli ara malları fiyatı dışarıdaki düzeyin üstünde bulunmuştur. Örneğin, şimdi bazı ülkelere ihracına başlanan otobüslerin yapımında kullanılan saçın Türkiye'de kilosu 60 TL. e alınabildiği halde dışarıdan 32 TL. sına getirilebildiği ifade edilmiştir⁹. Üstelik piyasada baş gösteren yokluklar yüzünden sanayimiz girdi bulmakta sık sık güçlük çekmiştir. Elektrik cereyanı kesintilerini de bu arada saymak lâzımdır. Bunlara ihracat alanındaki tecrübesizliğimiz ve infrastrüktürdeki bazı eksiklikler katılmıştır. Sonuncular arasında yabancı piyasalarla çabuk temas edilmesini mümkün kılacak bir otomatik teleks sisteminin yokluğu ileri sürülmüştür. Nitekim silo ve limanlarımızın kapasitece yetersizliği şeklindeki infrastrüktür noksanları da büyük ümitler bağlanan buğday ihracatımızdaki artışa engel olabilir. İhracatı teşvik için ihdas edilmiş olan vergi iadesi usulü, yukarıdaki şartlar altında ve bağlandığı ağır formaliteler dolayısıyla pek etkili olamamıştır.

VI — Özet olarak denilebilir ki, şimdiki ağır bunalımdan kurtulmamız için şart olan ihracat artışını gerçekleştirecek önlemleri ve tartibatı hemen almak lâzımdır. Bunlar arasında özellikle aşağıdakiler belirtilmelidir :

a — Kemerleri sıkıp tüketimi kısmak suretiyle ürünlerimizin ihrac edilebilecek kısmını (disponibiliteler) arttırmak.

b — Gerçekçi bir döviz fiyatları politikası izlemek.

c — Üretim usullerini rasyonelleştirerek başbca yerli girdileri sanayie makul fiyatlarla sağlamak; yoklukları ve bu arada elektrik kesintilerini önlemek.

d — Infrastrüktürdeki eksiklikleri tamamlamak .

9) Milliyet Gazetesi, 7.12.1980.

Şüphesiz bu işlerin bir kısmı önemli yatırımları gerektirir ve bugünden yarına başarılabilir. Başarılıncaya kadar şimdiki şartlar altında da mevcut bütün ihracat fırsatlarını kullanarak önümüzdeki zor yıllara dayanmaya, çalışmaktan başka çare yoktur.

EK TABLO

İthalât, İhracat, Cari Fiyatlarla Gayri Safi Millî Hasıla (GSMH)

Yıllar	Mutlak Rakamlar Milyon TL.			Oranlar (%)		
	İthalât	İhracat	GSMH	2/1	1/3	2/3
	1	2	3	4	5	6
1924-26	223.3	179.2	1.460.0	80.3	15.3	12.3
1929-31	176.8	144.6	1.681.7	81.8	10.5	8.6
1934-36	89.4	101.9	1.407.0	114.0	6.4	7.2
1939-41	87.8	120.6	2.486.3	138.1	3.5	4.9
1944-48	171.7	194.5	6.337.4	171.6	2.7	4.6
1949-51	912.6	770.3	10.646	84.4	8.6	7.2
1954-56	1.291.1	889.7	20.836	68.9	6.2	4.3
1959-61	2.704.9	1.944.2	50.805	71.9	5.3	3.8
1964-66	5.531.1	4.095.0	82.599	74.0	6.7	5.0
1969-71	10.952.6	6.776.4	155.090	61.9	7.0	4.4
1974-76	68.080	24.016	560.969	35.3	10.3	4.3
1977	104.882	31.338	970.239	30.0	12.1	3.6
1978	113.290	55.358	1.231.897	48.1	9.2	4.5
1979	5.069(a)	2.261(a)	—	44.6	—	—

(a) Milyon dolardır.

Kaynak : İthalât ve İhracat : İstatistik Yıllığı, 1952, s. 369;
Türkiye İstatistik Yıllığı 1979, s. 324;
Akbank T.A.Ş. Türk Ekonomisi, Eylül 1980, s. 1.

GSMH : Tuncer Bulutay, Yahya S. Tezel, Nuri Yıldırım, Türkiye Millî Geliri 1923 - 1948; D.İ.E. Millî Gelir Yayınları.